

Nowa Ukraina – przełom świadomościowy za najwyższą cenę

Jadwiga Rogoża

Rosyjska inwazja na Ukrainę domyka proces przemian tożsamościowych i kształtowania się ukraińskiego narodu politycznego. Rok wojny, któremu towarzyszyła kompleksowa derusyfikacja życia społecznego, przyspieszył zwrot Ukraińców ku rodzimym historii, kulturze, językowi i symbolom wpisanym w szerszy kontekst europejski. Oba te trendy postępowały od uzyskania niepodległości w 1991 r., a znacznie nasiliły się po aneksji Krymu i wybuchu wojny w Donbasie w 2014 r., gdy państwo jasno zdefiniowało politykę pamięci i zainicjowało całościową ukrajinizację życia publicznego. Zmiany tożsamościowe objęły wówczas część społeczeństwa, obecnie zaś konsolidują ogromną jego większość bez względu na region, wiek i język komunikacji. Ukraińcy przechodzą mentalną dekolonizację, odrzucając przekonanie o przewadze Rosji oraz o łączących oba narody więzach kulturowych i przyjmując postawę wyższości wobec dawnego hegemonu. Płacą za to jednak wysoką cenę w postaci wyrwy demograficznej, ruiny gospodarczej, zubożenia i traumy wojennej znacznego odsetka obywateli. Heroiczna walka o suwerenność sprawia zarazem, że Ukraina przestała być przez jej społeczeństwo traktowana jako kraj drugiej kategorii. Częsty przed wojną krytycyzm zastąpiły dumą i wiara w wysoki potencjał rozwojowy własnego państwa.

Ostateczny krach „ruskiego miru”

Parafrazując polskie doświadczenia, można stwierdzić, że „24 lutego 2022 r. na Ukrainie skończył się russkij mir”. Wojna stała się momentem zwrotnym. Brutalność inwazji, celowe zniszczenia i zadawanie cierpienia ludności cywilnej sprawiły, że wśród Ukraińców ostatecznie znikło poczucie wspólnoty kulturowej i językowej z Rosją. Walka z najeźdźcą to sprawa najwyższej wagi – toczy się nie tylko o terytorium, lecz także o zachowanie tożsamości i istnienia. Proces uniezależniania się od Rosji stopniowo postępował już od rozpadu ZSRR, po 2014 r. przyspieszył, teraz zaś objął absolutną większość mieszkańców.

Wojna zdużyła postawy prorosyjskie – reakcja na nie stała się w większości wroga, zwłaszcza wśród młodszych Ukraińców. Sympatię wiernych utracił Ukraiński Kościół Prawosławny Patriarchatu Moskiewskiego (UKP PM), z którym identyfikuje się dziś zaledwie 4% badanych¹. W państwie pozostaje jeszcze pewien odsetek osób poczuwających się do więzi z Rosją i jej kulturą, zwłaszcza

¹ Zob. *Динаміка релігійної самоідентифікації населення України: результати телефонного опитування, проведеного 6–20 липня 2022 року*, Київський міжнародний інститут соціології, 5.08.2022, kiis.com.ua.

we wschodnich i południowych obwodach, ale według sondaży² stanowią oni obecnie mniejszość nawet w tych regionach.

Władze w Kijowie wykorzystały inwazję do rugowania z polityki i życia publicznego wpływowych przed wojną ośrodków prorosyjskich, a zarazem konkurentów politycznych – zakazano działalności takich partii, nałożono sankcje na oligarchów związanych z Rosją, a UKP PM grozi likwidacją. Osłabia to i zapewne długotrwale eliminuje z polityki ugrupowania prorosyjskie, a zarazem umacnia obóz władzy, który stanął na czele tych zmian, popieranym przez zdecydowaną większość obywateli.

Na kontraście z Rosją Ukraińcy budują apoteozę własnego kraju. Toczący się konflikt przedstawiany jest jako wojna cywilizacji: Europejczyków ze współczesnymi barbarzyńcami. Kulturę ukraińską – wzniesioną na wolności, odwadze i więzach społecznych – przeciwstawia się rosyjskiej: destrukcyjnej, przedkładającej podboje nad rozwój wewnętrzny, hierarchicznej, o pańszczyźnianej świadomości społecznej, rodzącej kolejnych dyktatorów. Poczucie przewagi moralnej oddawane jest przez dehumanizujący język stosowany do opisu Rosji i jej mieszkańców – używanie określeń takich jak „orda”, „orki”, „raszyści”, a także pisanie małą literą nazwy kraju i nazwisk jego przywódców.

Na Ukrainie w przyspieszonym tempie dokonuje się mentalna dekolonizacja. Nieskuteczność rosyjskiej ofensywy sprawiła, że upadły mity o potęgze Rosji i o jej dominacji nad państwem ukraińskimi. Zastąpiło je poczucie wyższości nad sąsiadem jako krajem nieudolnie zarządzanym i zacofanym. Postawa ta manifestowana jest również wobec społeczeństwa rosyjskiego, a wielu Ukraińców odrzuca też koncepcję tzw. dobrych Rosjan – liberalnych oponentów reżimu putinowskiego, argumentując, że większość z nich przesiąkła ideami imperialnymi. Do lamusa przechodzi rosjoцентриczny paradygmat pamięci historycznej, niegdyś jednolity dla całego obszaru poradzieckiego, z kluczową rolą Moskwy, sakralnym statusem Wielkiej Wojny Ojczyźnianej i tęsknotą za Związkiem Sowieckim. Większość Ukraińców (73%, wzrost z 49% w 2020 r.) zaczęła uznawać rozpad ZSRR za wydarzenie pozytywne. Najmocniej zmieniło się przy tym nastawienie mieszkańców wschodniej części kraju (uważa tak 65% badanych wobec 26% w 2020 r.)³.

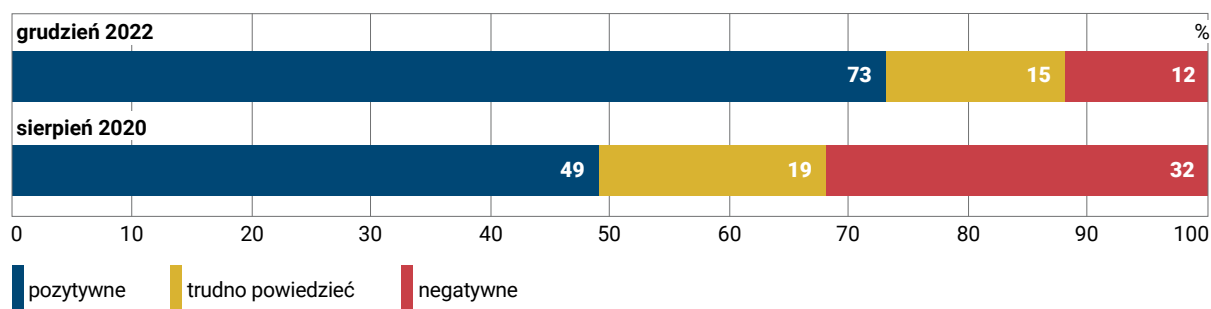
Kulturę rosyjską postrzega się dzisiaj jako instrument podporządkowywania Ukrainy oraz formowania postaw lojalności i przekonań o niepełnowartościowości i prowincjonalności kultury ukraińskiej. Od początku inwazji trwają dyskusje o zasadności unieważnienia kultury rosyjskiej w całości⁴ – zarówno współczesnej, jak i klasycznej (np. twórczość Aleksandra Puszkina), w tym również twórców urodzonych na Ukrainie bądź z nią związanych (m.in. Michaił Bułhakow, Anton Czechow), lecz należących do kanonu rosyjskiego. Postępuje także demontaż rosyjskich i sowieckich symboli oraz upamiętnień (pomników, nazw ulic) z przestrzeni publicznej, usuwanie dzieł kultury rosyjskiej z teatrów, programów szkolnych i niektórych bibliotek.

² Zob. sondaż Fundacji Demokratyczne Inicjatywy, 22.08.2022. Za całkowitym zerwaniem relacji z Rosją po zwycięstwie Ukrainy opowiada się blisko 76% respondentów, a odsetek ten jest jeszcze wyższy w młodszych grupach badanych (81% wśród 18–29-latków, 79% wśród 30–39-latków). Zarazem niewykluczone, że część ankietowanych w obawie przed ostracyzmem może ukrywać lub tonować swoje sympatie.

³ Zob. sondaż Fundacji Demokratyczne Inicjatywy, 20.01.2023, dif.org.ua.

⁴ Wiele dyskusji o derusyfikacji na Ukrainie odwołuje się do fenomenu „cancel culture”, zob. m.in. *Чому російська культура заслуговує бути скенсельованою*, Ukrainer, 3.09.2022, ukrainer.net.

Wykres 1. „Uznajesz rozpad ZSRR za wydarzenie pozytywne czy negatywne?”

Źródło: Засудження СРСР, дерусифікація, Майдан – як змінюється ставлення українців до політики національної пам’яті на тлі російської агресії, Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, 20.01.2023, dif.org.ua.

Ukrainizacja: powrót do źródeł

Derusyfikacja spowodowała zwrot Ukraińców ku rodzimym historii, kulturze i językowi, na których budowana jest tożsamość. Do ich marginalizacji przyczynił się okres sowiecki, jednak w ciągu trzech dekad istnienia niepodległej Ukrainy zabrakło również skutecznych strategii ich popularyzacji, a wielu obywateli pozostawało pod wpływem narracji o „wyższości kultury rosyjskiej”.

Po rozpadzie ZSRR Ukraina przechodziła kilka etapów budowy nowej, niesowieckiej tożsamości. W latach dziewięćdziesiątych nastąpił pierwszy, tylko częściowy demontaż spuścizny komunistycznej – ustanowiono symbole państwowe, usunięto część sowieckich upamiętnień i ideologię komunistyczną z programów szkolnych i akademickich. Pierwszym okresem świadomego kreowania ukraińskiej tożsamości stała się – choć jedynie dla części społeczeństwa – prezydentura Wiktora Juszczenki, która nastąpiła po pierwszym masowym zrywem społecznym po odzyskaniu niepodległości – tzw. pomarańczowej rewolucji (2004). Państwo zintensyfikowało wówczas politykę pamięci honorującą wydarzenia i postaci przemilczane w okresie ZSRR, przede wszystkim Hołodomor, a przywódcą formacji nacjonalistycznych okresu drugiej wojny światowej nadano tytuły Bohatera Ukrainy. W 2006 r. powołano Ukraiński Instytut Pamięci Narodowej, który miał się stać instytucjonalnym mechanizmem realizowania państwowej wizji polityki pamięci.

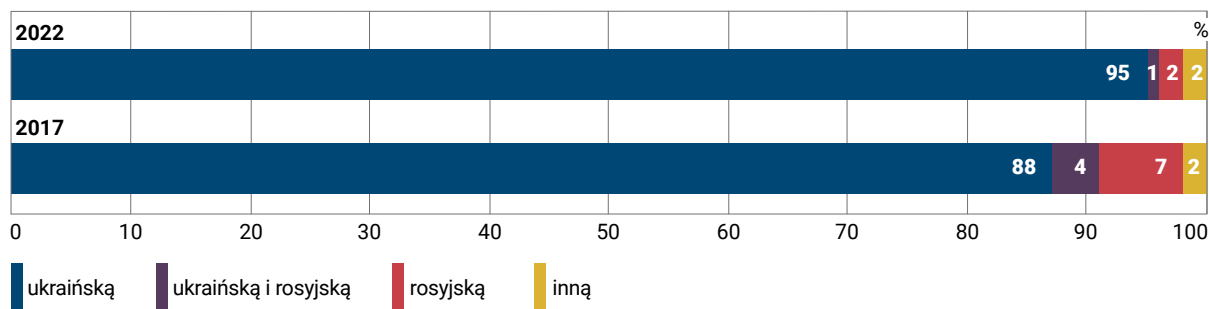
Impulsami, które skutkowały głębokimi zmianami w świadomości obywatelskiej, były rewolucja godności (2013–2014) oraz aneksja Krymu przez Rosję i sprowokowana przez nią wojna w Donbasie. Państwo podjęło wówczas kompleksowe działania na rzecz dekomunizacji, kultywowania tradycji historycznych, upowszechniania języka ukraińskiego jako urzędowego i poszerzania jego nauczania w placówkach oświatowych, a także uniezależnienia się od Rosji w wymiarze wyznaniowym (stworzenie autokefalicznego Kościoła Prawosławnego Ukrainy w 2018 r.)⁵. Polityka ta, wraz z mobilizacją społeczną wywołaną koniecznością stawiania oporu agresorowi, przyspieszyła dekonstrukcję „ruskiego miru” na Ukrainie, a zarazem kształtowanie się narodu politycznego skupiającego obywateli różnych narodowości, lecz deklarujących przynależność do państwa ukraińskiego. Proces ten objął wówczas tylko część społeczeństwa. Dzisiaj, po prawie roku inwazji, włączyła się w niego absolutna większość. Według sondażu KMIS ze stycznia br. 80% respondentów w pierwszej kolejności deklaruje się jako obywatele Ukrainy, a określając swoją narodowość, znacznie częściej odwołują się do poczucia więzi z krajem zamieszkania niż do kwestii automatycznego „dziedziczenia” narodowości po rodzicach (spadek z 68% w 2017 r. do 48% w 2022 r.). Bezprecedensowo wzrosło (z jednego z najniższych poziomów w skali światowej⁶) zaufanie do instytucji państwowych – ponad trzykrotnie (z 27% do 84%) do

⁵ Zob. T.A. Olszański, *Rok ukraińskiej dekomunizacji*, „Komentarze OSW”, nr 211, 18.05.2016, osw.waw.pl; *idem*, *Ukraińcy nie gęsi... Ustawa o języku państwowym Ukrainy*, „Komentarze OSW”, nr 304, 11.06.2019, osw.waw.pl.

⁶ Zob. Z. Bikus, *World-Low: 9% of Ukrainians Confident in Government*, Gallup, 21.03.2019, news.gallup.com.

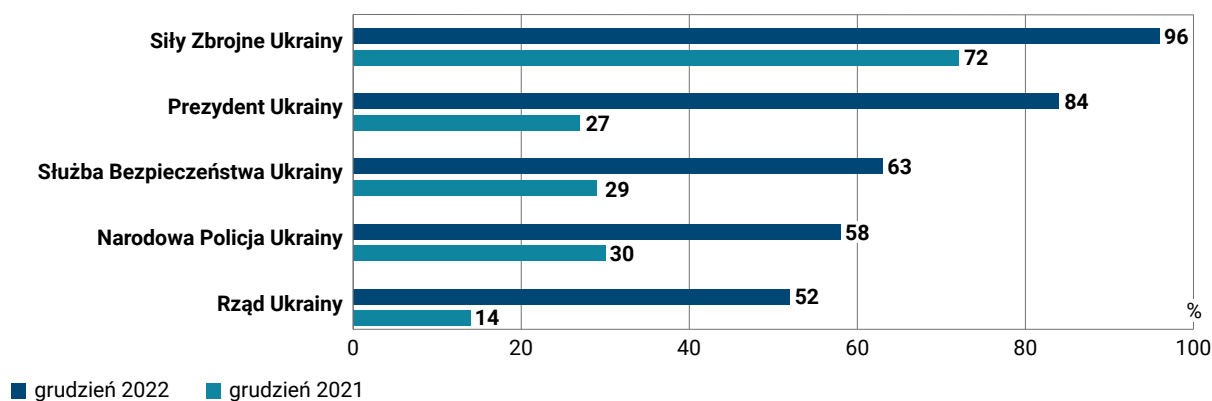
prezydenta, dwukrotnie (z 29% do 63%) do Służby Bezpieczeństwa Ukrainy i policji (z 30% do 58%), a prawie czterokrotnie (z 14% do 52%) – do rządu.

Wykres 2. „Z jaką narodowością się utożsamiasz?”

Źródło: *Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022-го*, 3бруч, 7.01.2023, zbruc.eu.

Wykres 3. Poziom zaufania do instytucji państwowych

Źródło: *Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021–2022 роках*, Київський міжнародний інститут соціології, 13.01.2023, kiis.com.ua.

Skuteczność oporu sprawiła, że Ukraińcy zaczęli odwoływać się do własnej historii, by czerpać z niej wzorce waleczności, umiłowania wolności oraz przynależności do Europy. Znakomita większość obywateli uznaje za ważne pielęgnowanie pamięci historycznej, a hasło „Sława Ukrainie – herojam sława”, które ma korzenie w twórczości Tarasa Szewczenki, a w okresie drugiej wojny światowej było wykorzystywane przez środowiska nacjonalistów, stało się rozpowszechnionym powitaniem w mediach i sferze politycznej. Instytucje kulturalne zaktywizowały działalność na rzecz popularyzacji historii, symboli i dorobku kultury – Opera Narodowa Ukrainy ogłosiła 2023 rokiem muzyki ukraińskiej, a poza podmiotami państwowymi (Ukraińską Fundacją Kultury, Ukraińskim Instytutem Pamięci Narodowej) różnorodne projekty artystyczne, kulturalne i historyczne organizują uczelnie, prywatne galerie sztuki oraz indywidualni twórcy, wykorzystujący zainteresowanie Ukrainą za granicą⁷. Fenomen ukraińskiej tożsamości przyciąga uwagę świata, czego dowodzi popularność wykładów online Timothy’ego Snydera z historii Ukrainy czy przygotowanych na globalnych platformach kursów internetowych o tym państwie, reklamowanych hasłem „Odkryj kulturę wolności”⁸.

⁷ Media (w tym internetowe) we współpracy z resortem kultury zainicjowały projekt promocji ukraińskiej kultury i języka „Plus dla ukraińskiego” – zob. *Мінкультури спільно з „1+1 media” та WAW запускають проєкт із популяризації української мови та культури „Плюсуй українську”*, Інтерфакс-Україна, 7.02.2023, interfax.com.ua. Galerie i muzea organizują wystawy i debaty o kulturze ukraińskiej – zob. *m.in. Шах і мат Арестовичу: чому Українська культура*, Артцентр “Дзига”, 27.06.2022, dzyga.com. Rośnie także liczba projektów promujących rękodzieło z motywami ukraińskimi – zob. *np. Проєкти, що круто популяризують українське мистецтво*, Український контент, 2.02.2022, kontent-ua.com.

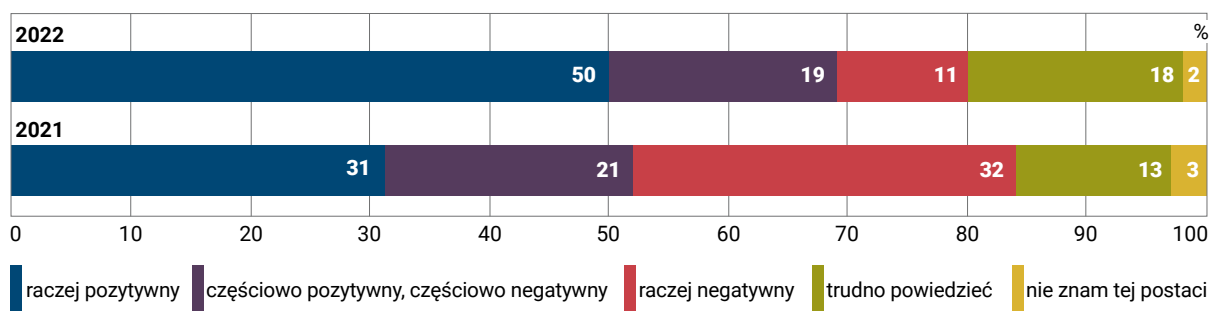
⁸ Zob. *np. bezpłatny kurs online w 18 językach na platformie Udemy: „Ukrainian Culture: Understanding the Country and Its People”*, przygotowany przy wsparciu UE, czy anglojęzyczny kurs na platformie Coursera: „Ukraine: History, Culture and Identities”, opracowany *m.in.* przez Uniwersytet Waszyngtoński.

Skala i brutalność trwającej od 24 lutego ub.r. inwazji sprawiły, że wzmacnianie własnej tożsamości Ukraińcy postrzegają też w kategoriach bezpieczeństwa narodowego. Jej chwiejny i rozmyty charakter, a także tradycyjna nieufność do państwa i jego instytucji uznawane są za jeden z czynników przez lata ułatwiających Rosji dominację nad Ukrainą i kolejne fazy zbrojnej agresji. Dlatego zagrożenie dla państwa ukraińskiego przyczyniło się zarówno do jego upodmiotowienia w oczach obywateli, jak i wzrostu wagi kwestii tożsamości i odrębności narodowej.

Nasza historia, nasz język

Wojna sprzyja krystalizacji mitów historycznych wykorzystywanych do mobilizacji społeczeństwa. Postaci symbolizujące „odwieczną” walkę z Rosją cieszą się rosnącym szacunkiem, choć redukuje się je do jednego, chlubnego wymiaru i otacza bezkrytycznym kultem. Najlepszym tego przykładem jest przywódca ukraińskich nacjonalistów Stepan Bandera, funkcjonujący niemal wyłącznie jako personifikacja niezłomnego oporu wobec Związku Sowieckiego. Dzisiaj pozytywnie ocenia go, w zależności od badania, od 50% do 74% obywateli. W ostatnim roku poparcie to skokowo wzrosło i połączyło całą Ukrainę, w tym wschód i południe, wcześniej krytycznie doń nastawione. Informacje o czynach obciążających jego reputację pojawiają się jedynie w niszowych dyskusjach i nie wpływają na opinię publiczną *en masse*.

Wykres 4. Stosunek do Stepana Bandery

Źródło: Як трансформується ставлення українців до декомунізації, УПЦ МП та націоналізму під час війни з Росією, Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, 13.10.2022, dif.org.ua.

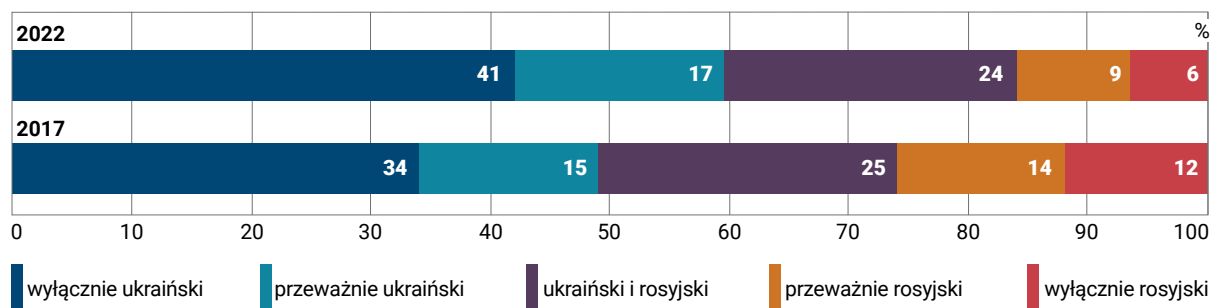
Bezkrytyczna afirmacja działaczy nacjonalistycznych rozciąga się też na postaci bezpośrednio odpowiedzialne za zbrodnie, jak dowódca UPA Roman Szuchewycz. Miasta na zachodzie kraju (np. Tarnopol) wznoszą jego pomniki, a na wschodzie (Krzywy Róg, Krzemieńczuk, Izium i in.) nazywają jego imieniem ulice. Społeczeństwo ukraińskie, które odkrywa dla siebie te postaci często po raz pierwszy, otrzymuje ich wyidealizowany wizerunek, wpisujący się w bieżące potrzeby walki z okupantem. Tendencja ta to jedna z reakcji na trwającą inwazję, lecz rodzi ryzyko utrwalenia arbitralnej, zmitologizowanej wersji pamięci historycznej, co będzie powodować napięcia w relacjach z innymi krajami, w tym z Polską.

Nienawiść do imperialnej Rosji przyspieszyła ukrainizację sfery językowej. Część Ukraińców, którzy wcześniej na co dzień posługiwali się rosyjskim, po 24 lutego ub.r. podjęła pryncypialną decyzję o przejściu na ukraiński w sferze publicznej, a niewielki odsetek – także w życiu prywatnym⁹. Procesy te były widoczne również po 2014 r., jednak trwająca wojna zapewniła im dodatkowy, mocny impuls.

⁹ Według badania na zamówienie Suspilne Media po wybuchu wojny 14% respondentów przeszło z rosyjskiego na ukraiński, a kolejne 42% zaczęło częściej niż wcześniej posługiwać się tym językiem. Z kolei 33% mieszkańców Kijowa zadeklarowało, że po 24 lutego ub.r. przeszło w codziennej komunikacji z rosyjskiego na język ukraiński. Zob. Г. Ворона, *Стало відомо, скільки киян перейшли на українську мову після 24 лютого*, Великий Київ, 31.01.2023, bigkyiv.com.ua. Znacznie częściej niż wcześniej ukraiński wybierają użytkownicy portali internetowych – zob. О. Морозов, *96% фрилансерів перейшли на українську мову після 24 лютого*, The Village Україна, 15.11.2022, the-village.com.ua; *Російськомовні батьки україномовних дітей. Власний досвід*, Radio NV, 15.11.2022, podcasts.nv.ua.

Obecnie wyłącznie po ukraińsku komunikuje się 41% respondentów, przeważnie – 17%. Co czwarty ankietowany używa obu języków, zaś do posługiwania się przeważnie lub wyłącznie językiem rosyjskim przyznaje się odpowiednio 9% i 6% badanych. W ciągu ostatnich pięciu lat odsetek osób mówiących wyłącznie lub przeważnie po ukraińsku wzrósł o 8 p.p., a komunikujących się wyłącznie w języku rosyjskim zmalał o 11 p.p.¹⁰

Wykres 5. Deklarowany język komunikacji w życiu codziennym

Źródło: *Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022-го*, 36руч, 7.01.2023, zbruc.eu.

Nawet na wschodzie i południu kraju osób używających wyłącznie ukraińskiego jest obecnie więcej niż tych, którzy mówią tylko po rosyjsku (odpowiednio 29% i 27%). Choć ten drugi nie przestał być dla wielu językiem codziennej komunikacji prywatnej, to traci swoją dotychczasową pozycję. Trend ten, mimo że nastroża licznym osobom trudności praktycznych lub powoduje napięcia w rodzinach (m.in. w rozmowach dzieci z rosyjskojęzycznymi rodzicami czy dziadkami), wydaje się nieodwracalny, a najmłodsze pokolenia już dziś w większości płynnie posługują się ukraińskim. Inwazja przyspieszyła też, regulowany ustawą językową z 2019 r., proces przechodzenia biznesu – sieci handlowych, reklamodawców – na język ukraiński. Posługiwanie się językiem państwowym w instytucjach publicznych, na oficjalnych spotkaniach i uroczystościach przestało być martwym przepisem¹¹, stało się zaś codzienną praktyką, wręcz modą, podkreślającą patriotyzm i ilustrującą zmianę postaw wobec tego, co rodzime. Tym samym petryfikuje to zapoczątkowane w 2014 r. tendencje.

Przekonanie o konieczności budowania nowej, niesowieckiej tożsamości opartej na ukraińskich historii, języku i kulturze łączy różne grupy społeczne, w tym większość rosyjskojęzycznych Ukraińców, którzy wcześniej w pewnym stopniu czuli przynależność do kultury rosyjskiej. Na tym polu pojawiają się jednak pewne różnice zdań czy spory odnośnie do zakresu i tempa derusyfikacji w poszczególnych sferach. W dyskusjach publicznych pojawia się krytyka „radykalnej ukrainizacji” i piętnowania rosyjskojęzycznych Ukraińców za „posługiwanie się mową agresora” czy odgórnym zakazom komunikowania się po rosyjsku – nawet w rozmowach prywatnych (zarządzenie całkowicie zakazujące używania tego języka wydały władze prestiżowej Akademii Kijowsko-Mohylańskiej w Kijowie).

Sprawcze społeczeństwo

Krystalizująca się tożsamość bazuje na sprawczości i podmiotowości społeczeństwa, które jest fundamentem oporu wobec najeźdźcy. Dramatyczne warunki wojenne z wielokrotności zaangażowanie w inicjatywy na rzecz obrony kraju i zwiększenia jego stabilności. Obywatele, NGO i struktury samorządu wykazały się ogromnym potencjałem oddolnej samoorganizacji, angażując się w działania

¹⁰ Zgodnie z danymi źródłowymi odpowiedzi z roku 2022 sumują się jedynie do 97%. Zob. В. Кулик, *Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022-го*, 36руч, 7.01.2023, zbruc.eu.

¹¹ Wymogi ustawowe nakazujące używania ukraińskiego w sferze publicznej (reforma językowa zainicjowana jeszcze za prezydentury Petra Poroszenki i wprowadzana etapowo od 2019 r.) współbrzmia dzisiaj z nastrojami społecznymi i przekonaniem obywateli o konieczności wzmocnienia i popularyzacji języka ojczystego.

bojowe, ale też w pomoc wojsku. Po 24 lutego ub.r. na front ruszyło wielu ochotników, w tym tych, którzy wrócili z zagranicy. Na nowo zaistniał (obecny od 2014 r.) fenomen formacji ochotniczych, zwłaszcza niemilitarnych – medycznych, ratowniczych, pomocowych. Fundacje społeczne zbierają ogromne środki na potrzeby Sił Zbrojnych Ukrainy, np. organizacja Serhija Prytuły w 2022 r. zgromadziła łącznie 3,8 mld hrywien (tj. ponad 100 mln dolarów). Akcje te nie byłyby jednak możliwe bez mobilizacji całego społeczeństwa. Mimo jego zubożenia wpłaty na wsparcie ukraińskiej armii stały się normą. W działania te oraz w nagłaśnianie „ukraińskiej sprawy” poza granicami kraju angażują się artyści, intelektualisci i celebryci – stają się w ten sposób społecznymi ambasadorami swojego kraju. Ukraińcy walczą też „orężem kulturalnym” – utwory takie jak „Czerwona Kałyna” czy „Stefanija” zyskały popularność na całym świecie, a wojenne żarty i memy wykpiwające Rosjan i honorujące rodzimych bohaterów stworzyły już odrębny rozdział w tamtejszej kulturze.

O rosnącym podczas wojny poczuciu sprawczości świadczy również wzrost zainteresowania społeczeństwa polityką (z 71% w 2021 r. do 90% w 2022 r.). Ostatni rok to czas nie tylko konsolidacji wokół władz i wzrostu zaufania do państwa, lecz także oczekiwań, że rządzący zapewnią zarówno skuteczną obronę kraju, jak i wdrożenie systemowych zmian i wyrugowanie korupcji, co z kolei ma torować Ukrainie drogę do członkostwa w UE. Najaktywniej te żądania formułują tradycyjnie aktywne w tym państwie organizacje pozarządowe i dziennikarze śledczy, którzy tropią patologie w działaniu państwa i torpedowanie reform akcesyjnych. Masa krytyczna skandali na przełomie stycznia i lutego br., dotycząca nawet tak strategiczne obszary jak potrzeby Sił Zbrojnych¹², spowodowała eskalację krytyki władz i przyczyniła się do otwartego piętnowania pojawiających się dysfunkcji¹³. Społeczeństwo Ukrainy jest także ważnym partnerem Zachodu w wymuszaniu na rządzących posunięć reformatorskich. Żywotność i dynamizm sfery społecznej potwierdza również fakt, że w warunkach wojennych na Ukrainie dochodzi do głosu nowe pokolenie charyzmatycznych liderów społecznych i wojskowych, którzy mogą odegrać istotną rolę w powojennym życiu politycznym kraju.

Zmiany stopniowe, lecz nieodwracalne

Głębokość i trwałość dokonujących się na Ukrainie przemian społecznych można będzie w pełni ocenić dopiero po zakończeniu aktywnej fazy działań militarnych i po spadku bezprecedensowej mobilizacji obywateli, która wydaje się niemożliwa do utrzymania w długiej perspektywie. Na postawy Ukraińców będą oddziaływały liczne czynniki: gospodarcze (konkretyzacja perspektyw odbudowy kraju, tworzenia miejsc pracy i zamieszkania), społeczne i socjalne (skala wyrwy demograficznej i traumy wojennej) oraz polityczne (polityka państwa w dziedzinach językowej, historycznej i pamięci), ale również kontekst międzynarodowy – szanse na realną integrację z UE. W obliczu perspektyw przedłużania się wojny zarysowywać się mogą nowe podziały społeczne, ogniskujące się wokół stopnia zaangażowania w obronę kraju (walczący na froncie vs. ci, którzy zostali w domach), wyborów osobistych (pozostawanie w okupowanych i atakowanych miastach vs. wyjazdy do bezpieczniejszych regionów bądź za granicę) i kwestii językowych (osoby posługujące się wyłącznie językiem ukraińskim vs. atakowani za używanie „mowy agresora” rosyjskojęzycznych obywateli).

Procesy tożsamościowe, choć napędzane przez momenty zwrotne w historii, cechują się z natury długofalowym charakterem i zmiennym tempem. Obserwowane w poprzednich dekadach zrywy społeczne (pomarańczowa rewolucja, rewolucja godności) – będące impulsami do demontażu sowieckiej spuścizny i budowy nowej tożsamości – po pewnym czasie wygasły i przekształcały się w okresy stagnacji lub wręcz regresu. Zarazem każde z tych wydarzeń, a także następujące zmiany

¹² Zob. J. Ber, *Ukraina: seria dymisji z korupcją w tle*, OSW, 31.01.2023, osw.waw.pl.

¹³ Zob. *Editorial: Чому „розхитувати човен” – це замовчувати корупцію, а не вказувати на неї*, Українська правда, 24.01.2023, pravda.com.ua.

pokoleniowe konsekwentnie oddalały Ukrainę od sowieckiej przeszłości oraz od samej Rosji. Ta świadomość stopniowego wymykania się z kontrolowanej przez Moskwę strefy postsowieckiej stanowiła jedną z przyczyn kolejnych faz rosyjskiej inwazji, będących próbą rekonkwisty tego państwa i przekreślenia jego euroatlantyckiego kursu. Wbrew intencjom Moskwy każda z nich stała się dla państwa ukraińskiego impulsem do zmian i umocnienia własnej tożsamości. Wydaje się niemal pewne, że powrót do stanu sprzed wojny w zakresie relacji z Rosją nie jest możliwy, podobnie jak rezygnacja Ukraińców z afirmacji własnej tożsamości.